

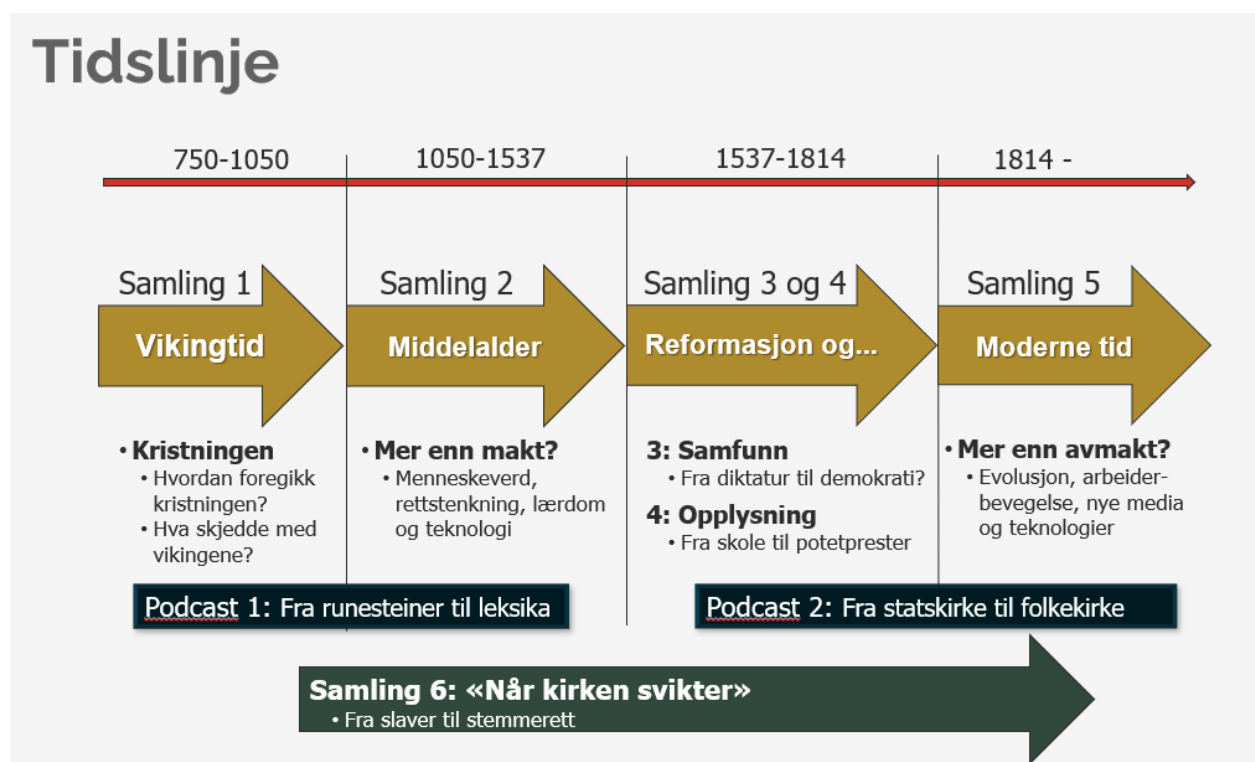

Ansvarlig: Bjørn Are Davidsen, rådgiver i tankesmien Skaperkraft

Utviklet med støtte av trosopplæringsmidler for Den norske kirke

«Kirke i 1000 år - fra middelalder til det moderne»

1. **Kristningen - kontinuitet eller brudd?** Hvordan foregikk kristningen? Hva skjedde med vikingene?
2. **Kirken i middelalderen - mer enn makt?** Menneskeverd, rettstenkning, lærdom og teknologi.
3. **Reformasjon og ... samfunn?** Reformasjonens betydning – fra diktatur til demokrati?
4. **Reformasjon og ... opplysning?** Kirkens rolle som formidler av opplysning, fra skole til potetprester.
5. **I møte med det moderne – mer enn avmakt?** Evolusjon, arbeiderbevegelse, nye media og teknologier.
6. **Hva når kirken svikter?** Fra slaver til stemmerett

Hvordan bruke samtaleopplegget?

Velkommen til gode samtaler om kirken i Norge i tusen år! Hva bør vi lære av fortiden, på godt og vondt? Hva kan vi takke for? Hva var feil og mangler? Hva bør vi ta med oss inn i fremtiden?

Du skal ikke ha vært lenge i utlandet for å vite at du er et annet sted. Også fortiden er et annet land. Tanker og holdninger var andre, enten da dine foreldre var barn - eller for hele tusen år siden.

Hvordan var det å være en viking? Å leve i middelalderen? På 1500-tallet? Hva med opplysningstiden? Da dine oldeforeldre levde? Hva er det å være kristen i dag – og i fremtiden?

Historie kan fortelles på mange måter og du kan gjøre det på din. Denne teksten er ikke noen fasit, men kan gi hjelp til å forberede presentasjoner som du også finner på denne ressursiden, og forslag til svar på spørsmål under samtalen, enten den skjer som del av trosopplæring i Den norske kirke eller i andre sammenhenger. Her er to forslag til hvordan teksten kan brukes:

1. Den som skal holde presentasjonen leser gjennom og har teksten som et bakteppe.
2. Alle leser på forhånd, slik at presentasjonen oppsummerer hovedpunktene man allerede har lest.

Også det vi ser som helt selvfølgelig har en historie, selv idealer og helter vi ser oss i lys av, kanskje uten å tenke oss så mye om. Noe av det du leser her kan sikkert oppleves ukjent og uvant, satt på spissen eller vinklet. Målet er å skape refleksjon over den mangfoldige historien kirken i Norge er en del av. Kanskje kan et møte med historien vise at det er mer å være stolt av enn du tror? Kanskje mer å beklage? Og, enda viktigere: Hjelp til å tenke over hvordan vi møter hverandre i dag.

Ingen kommer til slike spørsmål uten et bakteppe. Noen kan ha et overdrevent positivt syn på kirken og kristne i historien, andre et overdrevent negativt. Uansett håper vi å vekke engasjement ved også å løfte frem kanskje litt overraskende sider – og ta noen steg til siden.

De fleste temakveldene har følgende ressurser – pluss altså en tekst på 15-20 sider.

- **Powerpoint** for å presentere stoffet
- «**Visste du at?**» - Funfacts (eller kanskje ikke alltid like morsomme)
- En **kviss** om hver del. Målet er ikke å lage eksamen, men igjen å stimulere til engasjement.
- Forslag til utnyttelse av **lokalhistorie** og annet som kan gjøre stoffet enda mer aktuelt.
- Tips til **dramatiseringer** av stoffet for å leve seg bedre inn i det (gjelder kun noen av temaene).

Hver del er egnet for samlinger på 1-2 timer, som del av trosopplæringen – også for voksne, enten det er på en temakveld, i bibelstudiegrupper eller en menighetsweekend.

3: Reformasjon og samfunn

Den lange overgangen

Det er ikke uvanlig å møte blandete syn på reformasjonen, også i Den norske kirke. Mange setter pris på mye av Luthers tenkning, uten samtidig å støtte måten reformasjonen skjedde i Norge. Kristningen var en lang prosess der det også ble brukt makt, særlig i siste fase. Reformasjonen i 1537 var en kort prosess, fordi det ble brukt makt fra starten. Kanskje var det likevel først på 17-1800-tallet at den fikk dypeste virkning.

Martin Luther (public domain)

Hvem som sto bak reformasjonen i Norge? Ikke en tysk teolog, men en konge i København.

Vi fikk reformasjonen først og fremst fordi Christian III ville det, ikke fordi Martin Luther, norske prester eller folkelige forkynnere etterlyste den.

Nordmenn likte dette dårlig. De fleste prestene var ikke med.

Christian III (public domain)

Ja, vi hadde lenge vært i union med Danmark og Sverige, men Stiklestad, Sankt Olav og kirken var symboler på norsk selvstendighet. Den var uten sammenligning vår største organisasjon og eide 45 % av jorden. Norge hadde over tusen kirker, katedraler og klostre, hospitaler, bispeborger, prestegårder og gjestehus for pilegrimer, tusener av altertavler, mengder av kirkesølv, skulpturer, malerier, klær, biblioteker og arkiv. Kirkene var åpne, messene hyppige og folk kunne komme og gå når de ville.

Dette gjenspeilet seg også i styret. Det var en selvfølge at Erkebiskopen av Nidaros skulle lede det norske *riksrådet*. Geistlige og stormenn forsøkte å ivareta det som var igjen av norsk selvstyre og tale våre interesser overfor kongen i København. Også de øvrige landene i unionen hadde riksråd, men kun det danske fortsatte etter reformasjonen - og uten norsk deltakelse.

Skal vi se etter en norsk helt i denne historien, er det altså ingen protestant, men den katolske erkebiskopen, Olav Engelbrektsson (1480–1538). Han forsøker å stanse reformasjonen og sikre norsk selvstyre, men uten nok soldater blir han tvunget til å flykte.

I København kan Christian III feire at han har lyktes. Samtidig er statskassen nesten tom. Hæren er svak. Reformasjonen har lite støtte i Norge. Kongen går stille i dørene. Han bytter ikke ut norske prester. Det tar tid før mange merker forskjell.

	Slutten av middelalderen i Norge
1400-tallet	<ul style="list-style-type: none"> • Union med Danmark og Sverige fra 1397 (<i>Kalmarunionen</i>) • Boktrykkerkunsten kommer i andre del av århundret • Det norske riksrådet blir ledet av erkebiskopen
1500-tallet	<ul style="list-style-type: none"> • Union kun med Danmark (Sverige rev seg for alvor løs i 1523) <p>----- Reformasjonen i Norge -----</p> <ul style="list-style-type: none"> • Christian III innfører luthersk protestantisme i Danmark og Norge i 1537
1600-tallet	<ul style="list-style-type: none"> • Streng kirke styrt av streng stat • Hekseprosesser drevet frem og ført av lokale verdslige myndigheter • Fra 1620 skulle alle prester ha teologisk embedseksamen • Felles bibeloversettelse, liturgi og salmebøker med Danmark • Med eneveldet i 1660 kirken helt styrt fra København, også i valg av prester
1700-tallet	<ul style="list-style-type: none"> • Vekkelse ovenfra - krav om <i>pietisme</i> - personlig tro og misjon til Grønland og samer • Obligatorisk konfirmasjon (1736) og skole (1739) - Pontoppidans forklaring lærebok • Stadig mer utbredelse av bøker om Bibelen og kristen tro • Prester og biskoper fremmer opplysning i Norge
1800-tallet	<ul style="list-style-type: none"> • Vekkelse nedenfra - Hans Nielsen Hauges bøker ble bestselgere • Teologer aktive på Eidsvoll og i oppbyggingen av den nye norske staten • Teologisk utdanning i Norge (Christiania) • Stadig flere folkelige vekkelsesbevegelser

Når staten ble sterkere, ble også endringene i kirken tydeligere. Katolske messer ble avskaffet etter én generasjon, på 1550-tallet. Nattverden var ikke lenger det sentrale i gudstjenesten, men prekenen. Den tok tid, først en halvtimes utlegging av dagens tekst, så en halvtime om innholdet i troen, *katekismen*. Fordi også dåp og andre kirkelige handlinger ble lagt inn i gudstjenesten, kunne den vare lenge.

Resultatet var *kirkebenker*. Mens det før kunne stå krakker eller en benk langs veggen for gamle og svake, kom nå benker i hele bredden av kirken. Familier og gårder fikk ofte faste plasser, med menn og kvinner på hver sin side av midtgangen. Benkene bakerst var for «Gamle og skrøbelige Husmænd» og «Gamle og skrøbelige Husmænds Quinder». Slike sosiale skiller skulle det ta lang tid å fjerne.

Kongen overtok kirkens eiendommer, arkiv og bøker. Praksisen med å lese messer for avdøde (sjelemesser) ble avskaffet. Menigheten fikk nå både brød og vin ved nattverd, mot før bare brød.

Kanskje opplevde mange det likevel verst at helgenene ble satt på sidelinjen, ikke minst *himmeldronningen* Maria, «Guds mor», og Olav den hellige. Bilder, skulpturer og altere ble fjernet fra kirkene som ofte var vigslet til en helgen med en relikvie, som en hårlokk eller et benstykke. I en tid

med få leger og ikke noe offentlig helsevesen, vendte man seg til helgener når man ble syk. Mange tenkte at de forstod bedre enn Gud hvordan det var å være syk og dermed kunne legge inn et godt ord. Nå var helgenene borte. Messene var endret. Ingen bad lenger for de døde. Skriftestolene fjernet, selv om kirken i Norge fortsatt tilbød skriftemål.

Reaksjonene var sterke. Noen nektet å betale tiende. Presten Peder Claussøn Friis (1545-1614) måtte kjempe for å få aksept for hvordan den skulle betales, og hvor mye som skulle gå til fattige. Spesielt tilspisset det seg i Nedenes fogderi i dagens Aust-Agder. Dermed reiste han sommeren 1592 til hvert sogn i området for å forhandle med bøndene slik at 25 % fortsatt gikk til fattige.

Peder kom også i konflikt med myndighetene siden han mente det var luthersk lære at menighetene selv skulle velge prester, men måtte gi tapt. Enten det mest skyldtes hans personlighet eller lokal uro, ble han både stukket med kniv og fikk bot for å ha såret en lokal representant.

Dette var bare toppen av isfjellet. Det fortelles om prester som ble drept, bare i Telemark 18 stykker. Årsakene var flere. Ved protester, eller for «katolske» prester, slo staten stadig hardere tilbake.

Det skulle mye til å endre hverdagstroen og det mange oppfattet som det viktigste i deres kultur, enten vi snakker om messer eller pilgrimsvandring, helgener eller relikvier. I en periode var det en undergrunnskirke av prester og lekfolk, flere med bakgrunn fra katolske universiteter. Kongens svar var å forby munk og misjonærer, spesielt jesuitter, å oppholde seg i Norge. I 1624 ble det dødsstraff for munk. Vi ser likevel spor av katolsk praksis så sent som på 1800-tallet. Og fortsatt et forbud mot jesuitter i Grunnloven av 1814. Det ble ikke opphevet før i 1956.

Reformasjonen var både en kort og en lang prosess i Norge.

Hva er en reformasjon?

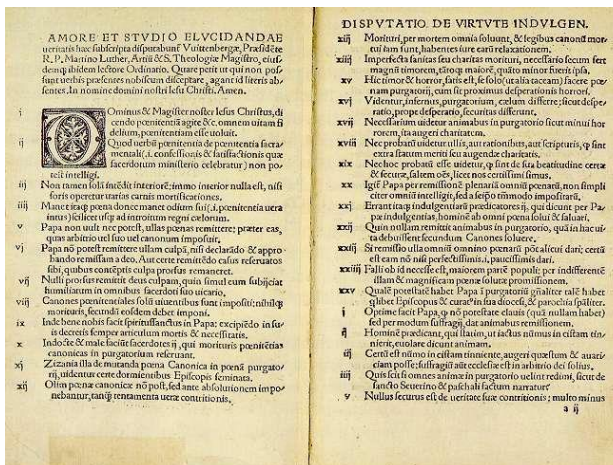
Det er mye som er fristende å sette på spissen om reformasjonen – negativt som positivt. Men hva er en reformasjon? Trengte vi det? Trenger vi mer av det?

Ja, reformasjon er viktig. Enkelt sagt betyr reformasjon en *omforming* – en re-forming. Kanskje kan hele kirkens historie oppfattes som en serie reformasjoner, små og store. Vanligvis innebærer det imidlertid at man forsterker de viktigste sidene ved troen, får en fornyet innsats for det sentrale i frelse og nestekjærlighet - ikke at kirken er blitt splittet.

Den tyske teologen Martin Luther (1483–1546) ønsket ikke å skape en ny kirke, men å endre den katolske, da han i 1517 publiserte 95 utsagn der han kritiserte kirken.

Mye av dette kan virke fremmed i dag. Noe handler nok også om Luthers egen trosreise. Kanskje var det mest sentrale spørsmålet hvordan bli kristen. Var det kirkens ansvar eller handlet det om meg personlig? Holdt det med tro og tillit til Jesus, eller måtte jeg få mer hjelp?

Luthers 95 teser ble sendt i posten, ikke spikret på døren

Og hva med døden? Hvordan kunne jeg leve i et evig liv, når jeg avgjort ikke var fullkommen? Hva med alle andre som heller ikke var det? Måtte vi alle renses i det som ble kalt Skjærsilden, eller kunne jeg komme rett til himmelen?

Ikke minst ble Luther provosert når noen tok seg betalt for fripass til himmelen ved å selge «avlatsbrev» slik at man slapp denne Skjærsilden. Det ble ikke mindre provoserende at dette også ble brukt for å skaffe penger til en storslagen kirke i Roma, Peterskirken.

For Luther var det ingen tvil om at man ikke kunne kjøpe seg til fordeler etter døden. Alt var Guds gave, gratis, fordi Gud elsket oss. Å være kristen var å ha tillit (*troen alene*) til Jesus (*Kristus alene*). Gud frelste oss uten at vi trengte å prestere noe (*nåden alene*). Rett kristen lære bygget direkte på Bibelen (*Skriften alene*), ikke tradisjoner fra mennesker. Det var ikke paven, prester, helgener eller kirken som skulle ha æren, men Gud (*Gud alene*).

Kanskje var uenighetene likevel mindre enn det kunne virke i kampens hete. Og alt handlet ikke om teologi. Det var fristende å bryte med paven, særlig i land der den katolske kirken eide mye. Kongen i København fikk enorme inntekter av å ta over kirkegodset, og mer direkte kontanter da det meste ble solgt i århundret etter.

Mens reformasjonen i Danmark kunne bygge på folkelige strømmer og protester, ble den nærmest snikinnført i Norge. Det tok tiår å lære opp prestene i ny teologi og praksis. Det tok generasjoner å gå fra folkelig katolsk til folkelig protestantisk tro. Primstaver og almanakker videreførte navnedager knyttet til helgener. Katolske helligdager fortsatte, inntil halvparten - ti stykker - ble fjernet i 1771, fra trettende dag jul til Mikkelsmesse. Disse ble «prikkedager» der tjenestefolket fikk fri. Ingen skulle gjøre mer enn å pusle («prikke») i huset. Tradisjonen levde fortsatt i deler av landet for hundre år siden.

Hva førte reformasjonen til?

Noen oppfatter reformasjonen som en ulykke. De trekker frem uheldige følger. Mens den katolske kirken hadde brukt mye inntekter på fattige, brukte protestantiske fyrster mer på krig. I stedet for én samlende autoritet fikk vi mange splittende.

Ikke rart det endte i religionskriger.

For andre er reformasjonen en lykke. Endelig kommer Bibelen i fokus. Inspirert av den og andre strømninger løftes enkeltmennesket opp. Vi får større ansvar for vårt religiøse liv. Troen handler om mitt forhold til Gud, ikke til kirken. Idealet er ikke å tjene Gud i kloster, men å tjene andre i verden. Vi får skolegang for barn og unge og nasjonale skriftspråk. Borgerne blir mer selvstendige. Folket myndiggjøres. Demokratiet blir en stadig mer troverdig løsning. Naturvitenskapen slippes fri.

Ikke rart det endte i opplysningstiden.

Det er lett å sette dette på spissen. Vi mangler ikke karikaturer, hverken i dag eller på 1500-tallet. Den katolske kirken bekjempet ikke vitenskapen. Det var skoler i Norge også før reformasjonen og flere var planlagt. Det kom fattigomsorg også i protestantiske land, selv om overgangen kunne være lang. Etter hvert ble den også bedre enn den hadde vært, fordi folket og staten kjente stadig mer ansvar.

Siden folk flest måtte inspireres til å være kristne i hverdagen ble det ikke bare lagt vekt på forkynnelse, men på sang og musikk – populære melodier og treffende tekster. Siden Bibelen ble så viktig var det avgjørende at den ble tolket rett. Det førte til stadig mer vekt på universitetsutdannede prester og vitenskapelig bibeltolkning. Siden folk flest også måtte forstå Bibelen, var kunnskap og lærdom avgjørende. Dermed ble kravet om obligatorisk skolegang stadig sterkere.

Fattige og hospitaler

Som så mange gjennomgripende endringer var overgangsfasen vanskelig. I middelalderen ønsket kirken og kongen å være «venner», med alt hva man la i det ordet i norrøn tid. Samtidig var de ulike maktfaktorer. Siden ingen stat tok ansvar fra fødsel til død, måtte kirken og borgere etablere sosiale sikkerhetsnett og hospitaler, støtteforeninger og sammenslutninger som gilder, kalenter og laug.

Kongens ansvar var blant annet hærstyrker og økonomi, veier og næringsliv, byer og forsvarsverker. Kirken skulle forkynne evangeliet og forvalte sakramentene, ta seg av de fattige, sikre prester og kirker, hospitaler og skoler, og i mange land universiteter. Ordningene var selvsagt også for reformatorene.

Kirkeloven («Kirkeordinansen») godkjent av kongen i 1537 fikk dermed punkter om skole og fattigomsorg. Tienden skulle fortsette med en fast del til fattige. Det skulle sikres innsamling («menige almisse-kiste») for trengende. Uten munkene måtte man utnevne andre «hederlige og omsorgsfulle menn til å hjelpe de fattige», en intensjon vi kjenner igjen fra senere sosialkontorer og dagens NAV.¹

Det understrekes nøye at det også må samles inn til fattige «almisser, testamentariske gaver, og annet som sjenkes i Guds navn, likeså kalentepenger, broderskaps penger og andre gildepenger, sjelegaver m.m. og dessuten det jordegods som måtte bli gitt til dette formål, når de som lever av det, er døde».²

Tilsvarende fikk hospitalene et eget punkt (27) i *Kirkeordinansen*. Dette innledes med at «Først av alt vil vi at det igjen skal avsettes til fattige folks frie bruk landsbyer, møller, fiskevann, skoger, aker og eng – og hva annet en kan finne, som fra tidligere tider har vært satt av til opphold for slike fattige mennesker, men som er kommet bort med urette. Og dersom en noe sted finner at dette ikke er nok, vil vi legge til det som mangler, etter som vi vet hva Kristus har sagt: Hva dere har gjort mot en av disse minste, det har dere gjort mot meg».

Til tross for klare ord og gode intensjoner, var overgangen vanskelig. I Norge var de fleste hospitaler borte i nedgangstidene før reformasjonen. Kun fire fortsatte som herberge for fattige og syke: St. Peters i Stavanger, Mariaspitalen i Nidaros og St. Jørgens i Bergen, mens i Oslo ble St. Laurentius og St. Stefan slått sammen til Oslo Hospital. Dette ble oppført allerede i 1538 på restene av et kloster ved Ekebergåsen. Her forsørget på 1700-tallet inntekter fra store jordegods og 267 gårder på Østlandet, nær hundre gamle, syke, vanføre, blinde og det man kalte fattige.

For dette var ikke lenger hvem som helst. Når pengeøkonomien for alvor tok av på 1500-tallet, flyttet stadig flere fra bygdene. Så mange og vandret rundt og lot som de var syke, fattige eller munkene at man kalte dem «falske tiggere». Behov for mer regulert omsorg vokste. Som flere la Luther vekt på tilhørighet og hjemstavn, slik at ikke tilfeldige omstreifere kunne lure til seg støtte.³ Også Oslo hospital var forbeholdt byens borgere: kjøpmenn, håndverkere og deres enker.⁴

¹ Magerøy (2020), side 85.

² Ellingsen (2017), punkt 30.

³ Bård Amundsen: *Hva skal vi gjøre med tiggerne?* forskning.no 19.11.2017, <https://forskning.no/religionshistorie-historie-ny/hva-skal-vi-gjore-med-tiggerne/309006>

⁴ Johanne Bergkvist, Dagsavisen 18.12.2018: *Oslo hospital: Fattighus, sinnssykehus og kirke*, <https://www.dagsavisen.no/oslo/nyheter/2018/12/10/oslo-hospital-fattighus-sinnssykehus-og-kirke/>

Problemet ble så stort at Christian IV i 1604 gjorde det forbudt å streife omkring og tigge. Siden man samtidig hadde plikt til å ta vare på de fattige, fortsatte man ordningen med *legd* fra middelalderens landslov, der gårder etter tur skulle la fattige få korte opphold og mat. Først i 1687 ble det bestemt at alle byer skulle ha hospitaler for fattige, under tilsyn av presten.

Resultatet var at særlig de fattigste av de fattige skapte uro på 15-1600-tallet. Flere som ble anklaget for trolldom, var en byrde for lokalsamfunn.⁵

Fra kirkens til kongens ansvar

Vel så dramatisk overgang var at kongen nå opplevde å ha et ansvar for folkets *åndelige* tilstand. Noen konger opplevde dette tyngre enn andre. Det gjaldt å få folket til å skikke seg vel, noe som var lettere sagt enn gjort. Man fryktet at Gud ville straffe landet. Noen historikere kaller det en *moralpanikk*. Kongen måtte vise at han hadde kontroll. Ellers ville Gud sende ulykker eller ikke hjelpe under katastrofer.

Svaret ble etter hvert enevelde, strengere lover og hardere straffer. Målet var ikke lenger å forbedre oss ved Guds nåde og sakramenter, men å forbedre samfunn med straffer og samfunnskontrakter. Det gjaldt å holde folket fromt og luthersk. Christian IV som styrte Danmark-Norge lenger enn noen, fra 1588 til 1648, gjorde det til sitt valgspråk, *Regna firmit pietas*: Fromhet styrker rikene.

Det manglet ikke konflikter og kriminalitet. Kongen hadde ansvar for både åndelige og verdslige saker. Umoral ble oftere sett på som forbrytelser. Kongen kunne ikke som i middelalderen lene seg mot den katolske kirkens juridiske kompetanse, men så i stadig større grad på Det gamle testamentet. Ja, man trengte ikke holde disse lovene for å bli frelst, der var det fortsatt Jesus og troen alene som telte. Men de kunne gi idéer til hvilke lover en stat burde ha i kampen mot umoral.

Middelalderlovene mistet gradvis sin rolle, ikke minst i å beskytte mot moralsk panikk. Resultatet var ikke bare at tortur ble mer vanlig, man innførte i strid med middelalderkirkens regler «gudsdommer» som *vannprøver* i retts sakene, spesielt når de handlet om trolldom.⁶

1600-tallet ble svært urolig, også i Norge. Det kulminerte med Kong Christian Vs Norske Lov i 1687. Selv om fysisk tortur for de fleste praktiske formål igjen ble forbudt og ikke lenger var vanlig, ble det dødsstraff for langt mer enn i Landsloven fra middelalderen.

Slike forhold må med i fortellingen om veien fra katolsk til protestantisk tid. Forholdene ble bedre på 1700-tallet, men grunnen var mindre et brudd med middelalderkirken, enn med senere moralpanikk.

---

⁵ Heksebrekking, <https://www.arkivverket.no/om-oss/hva-er-arkivverket/statsarkivet-hamar-100-ar/heksebrekking>

⁶ Sunde (2012), side 187.

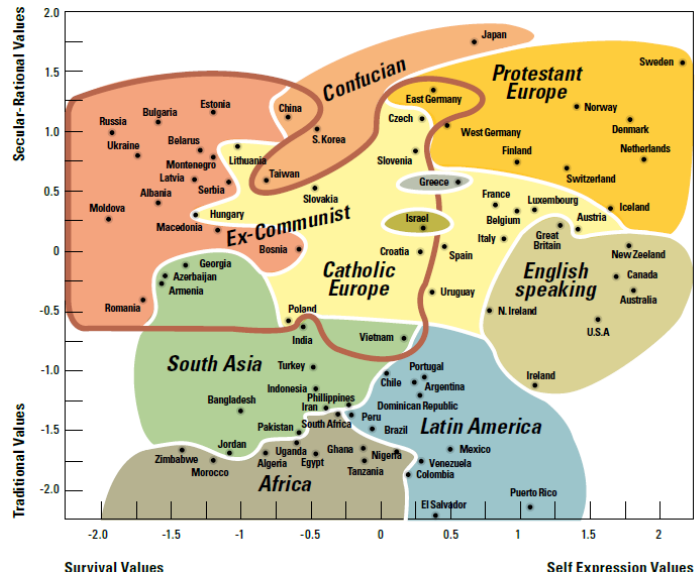
Selv om overgangen var lang, fikk vi også positive effekter, noen som en dyd av nødvendighet. Uten munk og klostere, måtte lokalsamfunn ta egne grep for å hjelpe fattige. Selv om det skjedde i tett samspill med bygdas prester, skapte det en tradisjon for at det var vi selv, samfunnet i fellesskap – etter hvert staten - som var ansvarlig for velferd og rettferdighet.

Arbeiderbevegelsen på 1800-tallet kom kanskje til mer dekket bord i Norden enn andre steder.

Hva skaper gode samfunn?

Mye må på plass for å skape gode samfunn, enten vi ser på holdninger eller bærekraftige strukturer og institusjoner i møte med alt som kan ødelegge, polarisere og splitte. Noe av dette handler om likeverd og livskvalitet. Flere undersøkelser viser at landene med mest frihet og demokrati, velferd og utdanning, er protestantiske, fra Norden til Nederland.

Og de mest sekulære.

Ifølge World Values Survey (2005) scoret protestantiske land høyest på «sekulære og rasjonelle» verdier og individualitet.

Betyr det at det ikke er så farlig med religion for å skape gode samfunn? Eller at samfunn blir bedre bare man er nøye med å sette kirken er på sidelinjen?

Skal vi vurdere samfunn, må vi se dem over tid. De vokser ut av tradisjoner og holdninger, politiske og økonomiske muligheter og grep. Også tanken om «det sekulære» har røtter. Selv om linjene ikke er rette og klare, har Jesu ord om å «gi keiseren det som tilhører keiseren, og Gud det som tilhører Gud» (Markus 2,17) gjenklang både i skillet mellom stat og kirke før reformasjonen og i skillet mellom det åndelige og det verdslige i Luthers toregimentslære. Vi sier mer om det på side 15.

Noen vil sikkert tenke at det er typisk at et studieopplegg støttet av Den norske kirke hevder at der er mye godt å takke kirken og reformasjonen for. Men dette er ikke bare sjåvinistisk. Leser vi historikere, ser vi at flere løfter frem positive sider. Samtidig nevner de også negative. Vi skal derfor se på hekseprosessene i neste del av samtaleopplegget og enda mer vil være i søkelyset i siste del.

Men dette betyr ikke at vi bør nedtone det positive. For protestantiske land forsterket viktige verdier. Det betyr ikke at de manglet i katolske land, men de var sjelden like mye i fokus.

Ikke minst handlet dette om borgernes plikter. Vi skulle arbeide hardt, lese Bibelen og oppbyggelige skrifter. Vi ble et myndig legfolk. Vi skulle dele med andre og sammen ta oss av de fattige. Alt dette

bidro til entreprenørånd og skaperkraft. Siden jeg ble frelst ved troen alene, veide mitt personlige ansvar tungt. Jeg ble ikke frelst av gode gjerninger, men var jeg først kristen, måtte jeg vise det i praksis. Jeg kunne ikke kjøpe meg et bedre liv etter døden, men hadde jeg til å gjøre godt før døden.

Samtidig endret vi syn på både natur, teknologi – og oss selv. I kjølvannet av middelalderens teknologiutvikling, ikke minst med store klokker på stadig flere katedraler og rådhus, begynte filosofer å sammenligne naturen med et urverk. Sammen med arven fra middelalderens fokus på logikk og lærdom, la boktrykkerkunsten, og «protestantisk» entreprenørskap og arbeidsetikk, et grunnlag for opplysningstid og industriell revolusjon. Med både gode og dårlige konsekvenser.

Skapte kirken den nordiske samfunnstilliten?

Holdninger til kirke og stat påvirkes også av hvor tette forbindelsen er mellom dem. Mens katolske kirker i større grad var i opposisjon, var lutherske en del av staten. Slik Nils Ivar Agøy, professor i historie ved Universitetet i Sørøst-Norge, forklarer, kan man i katolske land godt holde seg inne med kirken, uten at det skaper lojalitet til staten.

Vekker kirken tillit i land der stat og kirke i liten grad er konkurrenter, kan det gi til et positivt syn også på staten. Over tid kan det også bidra til mer forståelse av at det ikke er «kirken», men det lokale *fellenskapet* som tar seg av sosiale problemer.

Men det tok altså tid. Vi ser lite av det på 15 og 1600-tallet. Mer kommer på plass i århundret etter.

Der «vi har hatt lutherske statskirker og luthersk tankegang, har det påvirket hele den politiske kulturen, og bidratt til den formen for sosialdemokrati som ble utformet i Norden» - Nils Ivar Agøy.⁷

Nettopp fordi reformasjonen i Norge ble gjennomført ved et vedtak ovenfra, tok det generasjoner å gjennomføre den i praksis. Kanskje viser inspirasjonen fra Luther seg mest i vekkelsene mot slutten av 1700-tallet og organisasjonskulturen noen tiår senere, med alle kristelige foreninger som involverte kvinner, fattige uten stemmerett og andre som ellers ikke kom til orde i samfunnet.

Helt utilsiktet av Luther og kirken dannet dette mønster også for sekulære og politiske foreninger.

---

⁷ Turid Sylte: *Mener Luther gjør Norge godt å bo i, Vårt Land* 03.03.2017, <https://www.vl.no/kultur/mener-luther-gjor-norge-godt-a-bo-i-1.931346>

Skolen og det myndige lekfolk

Agøy mener å se en konsekvens av Luthers lære om det som kalles det allmenne prestedømme. Det er ikke biskopene som bestemmer hva jeg skal tro. Jeg har rett og plikt til å lese Bibelen og tenke selv. Skal jeg lykkes med det, må jeg lære å lese og forstå hva jeg leser. Noe som krever opplæring - skole.

I 1736 ble det påbudt at alle skulle ha en eksamen i kristen tro, og en innvielse med håndspåleggelse og forbønn. Først da var man voksen. Kun konfirmerte kunne være soldat eller fadder ved dåp, gifte seg, eller vitne i retten. Strøk man, måtte man gjennom ny opplæring neste år.

I Norge kom dermed grunnskolen - *allmueskolen* - i 1739. Det gjaldt ikke bare å lære om kristen tro, men å lese, skrive og regne. Allerede i 1750 hadde vi 800 lærere. Selv om mange kunne lese også lenge før dette, ble skole nå obligatorisk.

Hvorfor var det så viktig? Rett og slett fordi i land der de fleste kan lese, er det lettere å argumentere for et representativt demokrati og større sjanse for å utvikle et sterkt organisasjonsliv som supplement eller motvekt til statlige institusjoner. Det la også grunnlaget for mange flere typer arbeid, noe som gjorde det lettere å få og skape jobber.

Alt dette understreker betydningen av reformasjonen.

Når kirken var fratatt ansvaret for syke og fattige, krevde det mer av en stat som ønsket å kalle seg kristen. Den fikk en stadig viktigere rolle i å utvikle velferdssystemer. Agøy er nøye med å understreke at selv om vi har mye å takke et ganske ensrettet samfunn med en sterk statskirke, trenger ikke det å være et ideal i dag.

«Det går an å mene at det har hatt gunstige effekter å ha et homogent, massivt luthersk samfunn, uten at det behøver å bety at man i dagens samfunn vil gå inn for å videreføre det. Det lutherske enhetssamfunnet ble innført med nokså harde midler som ingen vil gå god for i dag» - Nils Ivar Agøy⁸.

Men at vi ikke lenger har en statskirke, betyr ikke at vi må undervurdere positive effekter av reformasjonen. Kristen tro kan fortsatt være en viktig faktor i å utvikle, ta vare på og forbedre strukturer, holdninger og verdier i gode samfunn, uansett livssyn, rase, evner eller kjønn.

---

⁸ Turid Sylte: *Mener Luther gjør Norge godt å bo i, Vårt Land* 03.03.2017, <https://www.vl.no/kultur/mener-luther-gjor-norge-godt-a-bo-i-1.931346>

Det betyr ikke tro at Den norske kirke alltid har stått fremst i kamp for samfunnsreformer. Kanskje kan paradoksalt nok en av grunnene ha vært at man så ofte har trodd man står for de beste verdiene, eller i det minste er kalt til å ivare ta dem. Da er det lett å bli blind for andre, selv om de for sin del skulle stå for tilsvarende verdier.

Agøys analyse har møtt kritikk, ikke minst fra den katolske historikeren Bernt Oftestad. Det tok tid å utvikle det vi i dag ofte kaller arven fra Luther. Selv om langt fra alt hadde vært fremmed i katolsk tid, ble noe gjort mer radikalt, ikke minst vår egen - individets – personlige rolle. Blant Luthers sentrale poenger var det han kalte *det alminnelige prestedømme* (at ingen kristen er nærmere Gud enn noen annen) og *toregimentslæren* (statens ansvar var *det verdslige regiment* – det som foregikk i samfunnet generelt, kirkens *det åndelige regiment* – som forkynnelse, dåp og nattverd).

Samtidig er det liten grunn til å romantisere. Det tok århundrer før kirken og prestene mer motvillig enn støttende slapp vanlige folk til med forkynnelse. I eneveldet stod ikke en statsstyrt kirke akkurat i opposisjon til kongen. Ja, man hadde forskjellig ansvar, men kongen bestemte hvem som skulle utnevnes til prester og biskoper, og godkjente kirkelige ordninger og tekster.

Det alminnelige prestedømme

Og det fikk følger. Over tid fikk det store ringvirkninger at Luther ga hver enkelt ansvaret for et rett forhold til Gud. Selvsagt skulle godt utdannede prester med kall fra kirken stå for dåp og nattverd, forkynne og veilede, men kun troen kunne frelse. Siden den var personlig, trengtes kristen kunnskap. Alle skulle lese Bibelen og skrifter som kunne hjelpe til å forstå og tenke over innholdet.

«De store lekmannsorganisasjonene som vokste fram fra midten av 1800-tallet, ble en sterk myndiggjørende og demokratiserende kraft, og ikke minst virket de til å aktivisere kvinner» - Nils Ivar Agøy⁹

Et middel var konfirmasjonsundervisningen som tross rykter om det motsatte handlet om mer enn å lære utenat. Folkeskolen ble innført i 1736 for å dekke kirkens behov. Ikke bare lærte enda flere å lese, men forstod også hvor viktig det var å forstå hva man leste – enten man var bonde eller biskop. Des mer felles kunnskap, dess bedre og mer informerte offentlige samtaler. Skolen jevnet ut forskjeller og bandt folk sammen.

---

⁹ Nils Ivar Agøy: *Den lutherske arven og det moderne norske «vi» - 1814 og det norske fellesskapet.*

Samtidig hadde ikke prestene stor tillit til dem som ikke forsto teologiske debatter. Man nølte med å slippe legfolk til med preken. Men dette stred altså med Luthers ideal. Når prestene formidlet Luthersk lære, formidlet de samtidig en lære som paradoksalt nok underminerte deres makt og i praksis ba folk tenke selv. Ikke minst ser vi dette i Hans Nielsen Hauges vekkelse på slutten av 1700-tallet. Bøndene skulle tenke selv, og ikke la prestene bestemme hva som var rett liv og lære.

I et slikt perspektiv kan nettopp lutherske idealer ha bidratt avgjørende til det norske og nordiske demokratiske klimaet.

Toregimentslæren

Dette ble et stykke på vei styrket av et annet luthersk ideal, *toregimentslæren*. For Luther var det viktig å formidle at at Gud for det første bruker kirken til å hjelpe oss i «det åndelige», til frelse, til et godt forhold til Gud. Og for det andre bruker han staten til «det verdslige», til å skape gode samfunn. Kirken skal ikke styre samfunnet og staten ikke kirken. Realitetene var imidlertid lenge ganske andre. Ikke fordi kirken forsøkte å styre samfunnet, men fordi kongen kontrollerte kirken.

Muligens skyldes det at prester likevel har kritisert myndighetene at *Kirkeritualet* fra 1685 forbyr prestene å preke om noe: «som angår Kongens Regjering, statssaker, kongelige forordninger og lignende». Tvert imot må tilhørernes formanes til å «allerunderdanigste lydighet mot sin Konge og hans bud og befalinger».¹⁰

Mens kirke og fyrster siden middelalderen hadde levd i tildels store spenninger, så man i Norden likevel ikke på stat og kirke som konkurrenter. Tvert imot var alle myndigheter innsatt av Gud og skulle adlydes, så lenge det ikke stred med bud og formaninger i Bibelen. Dette kunne selvsagt gi uheldige effekter, ikke minst når myndighetene var totalitære, og ikke bare i Nazi-Tyskland og Norge under krigen.

Samtidig førte det også til større tillit og samhold. Dess mer positivt prestene bidro lokalt, jo sterkere ble tilliten til både kirken og staten som prestene handlet på vegne av.

Mange har latt seg inspirere av Luther, og ikke bare med navnet.

---

¹⁰ Magerøy (2020), side 114

Lenge hadde det først og fremst positive effekter. Men kanskje var forventningene for store? Kirken skulle i hvert fall få mye kritikk i møte med nye og store utfordringer med den industrielle revolusjon og byveksten på 1800-tallet. Mye av kritikken kom fra begjelser inspirert av land der kirken i for liten grad hadde stått på folkets side. Der så man den ikke som en del av løsningen på hva som skapte gode samfunn. Vi kommer tilbake til det i femte del av samtaleopplegget.

Det lutherske synet på arbeid

Samtidig bidro et luthersk syn på arbeid på flere måter til å styrke arbeiderbevegelsen. Man anså det å jobbe på fabrikk som like verdifullt som og kanskje enda mer nyttig enn å jobbe på slottet. Arbeidere trengte ikke å stå med lua i hånden. I pakt med klassisk kristen tradisjon understrekte Luther at alt ærlig arbeid ikke bare var bra i Guds øyne, men en slags gudstjeneste. Det var like verdifull enten du var kokk eller konge. Som i Magnus Lagabøters landslov fra 1200-tallet innebar det at alle som kunne, også skulle arbeide. Dermed verdsatte man flid og nøysomhet, ikke fråtsing og skulk. Som vi skal se i del 6 var dette sentrale verdier i mange vekkelsesbevegelser på 1800-tallet.

Stammer likeverd fra logikk og vitenskap?

Som vi skal se i del 5 av studiet stod Den norske kirke i spissen på flere viktige områder i det som ofte kalles opplysningstiden. Likestilling mellom kvinner og menn var ikke blant disse. Dermed hører vi av og til at likeverd ikke kan være en kristen verdi. Den ble presset på kristne utenfra og kun motstrebende godtatt i nyere tid.

Men er ikke dette med likeverd helt opplagt? Vi *vet* jo at alle like mye verdt, uavhengig av kjønn, hudfare, seksualitet, utseende, evner og så videre. I historien har det imidlertid ikke vært like opplagt. Tanken om likeverd har røtter. Hvordan begrunner man den? Hvordan ble den så opplagt?

Det er ikke uvanlig å begrunne menneskeverdet med at vi er «annerledes enn alt annet som lever».¹¹ Men det er det altså mange dyr og planter som er, avhengig av hva man ser etter. Noen arter er mye sterkere, noen mye raskere, noen mye større, lever lengre, er giftigere, fredeligere og så videre.

For likeverd er ikke noe vi kan ta og føle på. Det er heller ikke helt en ny idé, i strid med kristen tro. Den tyske tenkeren Jürgen Habermas er av flere som understreker at vår tro på likeverd er en arv fra den jødiske rettferdighetsetikken og den kristne nestekjærlighetsetikken. Ifølge ham er det vanskelig å se alternativer til disse røttene, selv om konklusjonen kan begrunnes på flere måter.¹²

---

¹¹ KRLE-boka: 8-10, s. 31

¹² Habermas (2006), s. 150-51, "Egalitarian universalism, from which sprang the ideas of freedom and social solidarity, of an autonomous conduct of life and emancipation, of the individual morality of conscience, human rights and democracy, is the direct heir of the Judaic ethic of justice and the Christian ethic of love. This legacy, substantially unchanged, has been

Selv om Den norske kirke ikke gikk i spissen for likestilling mellom menn og kvinner i hjemmet eller arbeidslivet, har kvinner og menn i kristen tro alltid hatt samme verdi i Guds øyne. Likeverd er ikke en naturlig del av antikkens filosofi.¹³ De fleste grekere og romere ville gjort store øyne over noe så absurd som at mennesker er likeverdige. Ifølge historikeren Tom Holland var opplysningsfilosofers omsorg for svake og undertrykkede mer formet av Bibelen og kristne motiver enn de forstod selv.

Kanskje var det evangeliene og Jesus som hadde størst virkning. Ikke noe stred mer med antikkens selvfølgeligheter enn at Gud kunne ha lidd og dødd på et kors – og det frivillig, av kjærlighet til oss alle, uansett posisjon eller evner, kjønn eller hudfarge. Hele forestillingen vakte avsky. Antikkens guder skulle opprettholde orden i universet ved å straffe og dømme, ikke ved å lide selv.¹⁴

I dag, selv når troen på Gud blekner i Vesten, fortsetter landene som en gang var kjent som kristenheten å være merket av den to tusenårige revolusjonen som kristen tro representerer. Det er hovedgrunnen til at de fleste av oss som lever i en etterkristen kultur stort sett tar det som en selvfølge at det er bedre å lide enn å påføre andre lidelse. Det er derfor vi generelt forutsetter at alle mennesker har samme verdi. Jeg har måttet innrømme at min moral og etikk ikke er gresk eller romersk, men tvers igjennom – og stolt – kristen.

Slik filosofen Morten Fastvold understrekte i et foredrag i Human-Etisk Forbund at moralsk likhet ikke er noe vi oppdager bare av å se på hverandre.¹⁵ Det er ingen objektiv, målbar, vitenskapelig verdi. I antikken var naturlig ulikhet en selvfølge hos de fleste filosofer, keisere og fyrster. Kristningen førte over tid til en fundamental omstilling. Overfor Gud var alle like mye verdt.

Tanken om naturlig ulikhet ble erstattet av moralsk likhet. Den amerikanske uavhengighetserklæringen fra 1776 står ikke i antikkens tradisjon når den forteller at våre rettigheter bygger på den selvvinnlysende sannhet at Gud skapte oss likeverdige. Likeverd er altså en religiøs sannhet, ikke en vitenskapelig. Den kan ikke måles eller veies. Biologisk sett er vi utviklet forskjellig. Noen er høyere og lavere, noen er sterkere og flinkere enn andre.

Få ting har påvirket vår kultur mer enn Jesus. Hvor mye ser vi ikke minst av hvor mange andre enn kirken som gikk i bresjen for likestilling – inkludert kristne.

Startet en kristen vekkelse kampen for likestilling i Norge?

---

the object of continual critical appropriation and reinterpretation. To this day, there is no alternative to it. And in light of the current challenges of a postnational constellation, we continue to draw on the substance of this heritage. Everything else is just idle postmodern talk».

¹³ Fastvold (2016) om Siedentop (2015), se også Gregory-Stærk (2018).

¹⁴ Holland (2016), se også Holland (2020).

¹⁵ Fastvold (2016).

For mange starter likestillingskampen i Norge på 1880-tallet, tross enkelte forløpere som Camilla Collett (1813-1895) i generasjonen før. Forfatteren Edvard Hoem var derfor overrasket da han så nærmere på dette. Han fant spor allerede på slutten av 1700-tallet.

Spor av hvem? Sara Oust (1778-1822) og andre kvinnelige ledere i vekkelsesbevegelsen rundt Hans Nielsen Hauge. Han understreket at menn ikke bare måtte jobbe ute og kvinner i huset. Nei, mannen måtte lære huslige gjøremål og kvinner utearbeid. Vi ttrengte dette, om det ble krig eller nødår.

Sara Oust var en foregangskvinne på mange områder, en modig kvinne som ikke var redd for å stikke seg frem. Haugianerne var opptatt både av det åndelige og det verdslige.

Sara var lekpredikant og krumtapp i haugianernes gruvedrift i Vingelen i Nord-Østerdal. Hun tok ikke overraskende lederrollen i bevegelsen i området og ble kanskje den mest kjente og best likte av de tidlige predikantene i Norge.

Og hun nølte ikke med å tale andres sak. Tvert imot var hun rådgiver og talskvinne når kvinner eller menn skulle ta opp saker med øvrigheten. Muligens er hun ett av forbildene Johan Falkberget brukte da han skrev romanen om Ann Margritt fra et annet gruvemiljø i denne delen av Norge, senere filmet med Liv Ullmann i hovedrollen.

Det blir for tamt å si at Sara Oust ønsket å endre samfunnet. Nei, hun ønsket radikalt bedre liv for folk flest – og ikke bare ved å forkynne slik at de ble kristne. Hun fikk haugianerne med på gruvedrift, noe som ga mange langt bedre levekår. Hun bygget også videre på andre muligheter i området, ikke minst ved å produsere smør og ost som ble solgt på Røros og i Trondheim.

Det er ingen grunn til å ta haugianere som Oust til inntekt for Den norske kirke, men god grunn til å ta dem til inntekt for reformasjonen. Muligens er det hos dem vi først for alvor ser hvor dype og avgjørende spor reformasjonen har satt i deler av befolkningen.

Vi skal se mer på det når vi tar opp 1800-tallet i del 5.

Oppsummering

Reformasjonen hadde stor betydning – på mange måter. Den kom i første omgang som et politisk kupp fra København som fjernet siste rest av norsk selvstendighet og innførte luthersk protestantisme til Norge. Bak dette lå religiøse, politiske og økonomiske interesser.

Det har vært mange reformasjoner i kirkens historie, men selv om Luther opprinnelig ikke ønsket det, førte denne til en splittelse i den katolske kirken. Samtidig fornyet Luther sentrale sider ved kristen tro med fokuset på *troen* alene, *Kristus* alene, *Nåden* alene og *Bibelen* alene. Dette førte også til at det ble slutt på tilbudet om daglige messer og en reduksjon i antall sakramenter.

Samtidig ble det lagt et større alvor inn i kongens ansvar for folkets tro og liv. Dette førte til strengere lover, strengere straffer – og en strengere kirke der staten hadde regien.

Overgangen fikk også positive effekter. Uten munk og klostere, måtte lokalsamfunn i samspill med prestene ta grep for å hjelpe fattige. Dette skapte en tradisjon for at fellesskapet var ansvarlig for velferd og rettferdighet. Dette bidro også til å styrke samfunnstilliten. Dess mer positivt prestene bidro lokalt, jo sterkere ble tilliten til både kirken og staten som prestene handlet på vegne av.

Protestantiske land fremhevet viktige verdier som å arbeide hardt, lese Bibelen og dele med andre. Slike forhold bidro til entreprenørånd og skaperkraft. Sammen med arven fra middelalderens fokus på logikk og lærdom, la boktrykkerkunsten og fokuset på entreprenørskap og arbeidsetikk et grunnlag for opplysningstid og industriell revolusjon. Med gode og dårlige konsekvenser.

For å styrke kunnskapen om kristen tro og moral, gikk kirken i bresjen for konfirmasjonsundervisning og allmenskole. Dette skapte en stadig sterkere tillit til at folk flest kunne lese og var en forutsetning for utviklingen av demokrati og organisasjonsliv som supplement eller motvekt til statlige institusjoner.

Kanskje viser inspirasjonen fra Luther seg mest i vekkelsene og organisasjonskulturen på 1800-tallet med alle kristelige foreninger som involverte kvinner, fattige uten stemmerett og andre som ellers ikke kom til orde i samfunnet.

Samtidig skapte dette store forventninger. Kunne de innfries?

Samtalespørsmål

1. Hva var hovedforskjellen på kristningen og reformasjonen?
2. Hvorfor tok det så lang tid for reformasjonen å få gjennombrudd?
3. Hva er toregimentslæren?
4. Hva var det myndige lekfolk?
5. Hvordan endret reformasjonen Norge? Hva kan ha vært til det verre? Hva kan ha vært til det bedre?

Visste du at?

- Det er spor av helgendyrkelse i Norge frem til 1800-tallet
- Helgeners merkedager fortsatte i almanakker og kalendere som primstaven. En digital primstav for din kalender finnes på fysikkprofessor Sverre Holms blogg: <https://titan.uio.no/blogg-blogg-blogg/2015/en-moderne-primstav>
- De eldste kirkebenkene som er i jevnlig bruk i Norge er i Enebakk kirke og fra 1634.
- Vi feiret svært mange katolske helligdager i Norge fram til man i 1771 bestemte å fjerne ti. Disse fortsatte likevel som *prikkedager*, der tjenestefolk fikk helt fri og andre bare skulle pusle («prikke») med enkle sysler, en tradisjon vi noen steder finner et stykke ut på 1900-tallet.

Dramatisering

1) Snakk sammen om noe som har skjedd lokalt som kan dramatiseres.

- a. Eksempel: Var det en person som motsatte seg reformasjonen? Finn ut noe om ham eller henne. Lag en samtale med en som er uenig. Hvordan gikk det? Ble personen oversett/overbevist/drept?
- b. Eksempel: Var det en som jobbet spesielt for skolen på 17- eller 1800-tallet? Hva tenkte han eller hun om hvorfor vi skulle ha skole. Lag en samtale med en elev i dag. Hva oppdager de av forskjeller og likheter?
- c. Er det andre i lokalområdet som kan knyttes til reformasjonen? Hva tenkte og mente de? Lag en samtale med en eller flere av dem.

2) Tillit (fem minutter)

Del i grupper på 3-4 personer i hver.

- > Gruppe 1, 3 og så videre følger regelen: **Gjør hva du vil, men kongen vil bare lure deg!**
- > Gruppe 2, 4 og så videre følger regelen: **Gjør hva du vil, men kongen er til å stole på!**

Alle grupper starter med 1 knallgod kjeks (eller noe annet som kan friste). Den som har mest igjen til sist vinner. Alle grupper får beholde kjeksene de har igjen.

- Kongen sier: De som gjør som jeg sier, får til sist like mange kjeks som de har spart!
- Kongen sier **Første runde**: Gi meg en kjeks og du får to!
- Kongen sier **Andre runde**: Gi gruppen til venstre en kjeks og du får fire av meg!
- Kongen sier **Tredje runde**: Gi meg alle kjeksene dine og du får hva du fortjener!

Variant 1 – Gruppene vet ikke om kongen er til å stole på (men det er han):

Gruppene med tillit ender med ti kjeks, de med lav tillit med to.

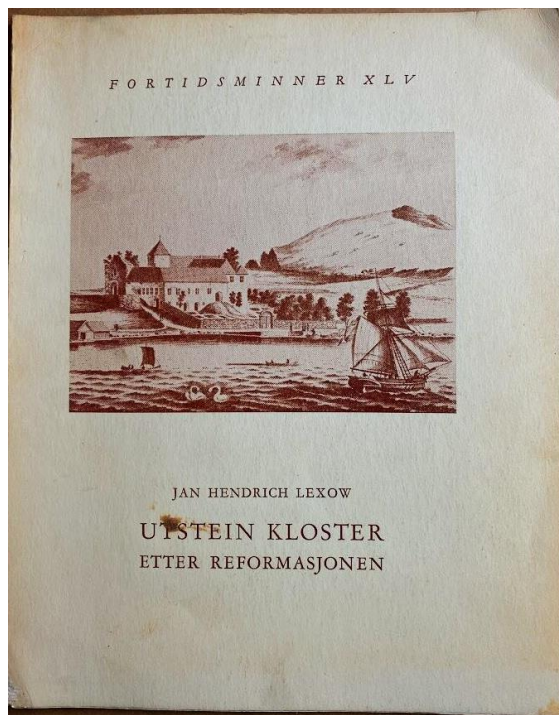
Variant 2 - Gruppene vet ikke om kongen er til å stole på (men det er han ikke):

Gruppene med tillit ender med null kjeks, de med lav tillit med én.

Lokale muligheter

- 1) Var det noen i lokalområdet som motsatte seg reformasjonen? Finn ut noe om dem. Hvordan gikk det? Ble de oversett/overbevist/drept?
- 2) Ble noen i området anklaget for trolldom? Finn ut mer om en av disse. Hva var bakgrunnen? Ble de brent? Protesterte noen mot prosessen eller dommen? Hva var presten eller kirkens rolle?
- 3) Var en prest fra området med på Eidsvoll i 1814? Hva kjempet han for? Var han for eller mot at jøder skulle få være i Norge?

Tips til musikk

For Luther var åndelige sanger og salmer svært viktig. De forsterket folks opplevelse av fellesskap. Dess bedre man var til å synge sammen, jo bedre til å be. Siden Gud var blitt menneske, hadde han velsignet det menneskelige, inkludert folkelig musikk i by og land, i kroer og på marknader. Luther gikk ikke i veien for å bruke de samme melodiene i gudstjenestene.

Sangene skulle undervise og inspirere, fremme åndelighet, uttrykke lengsler og og livsfølelse i hele bredden av kristen tro og tanke. Dermed berører Luthers salmer¹⁶

- **Guds storhet og herlighet:** *O store Gud, vi lover deg* (Salme 275 i Norsk Salmebok)
- **Inkarnasjonen:** *Jeg synger julekvad* (Salme 28)
- **Jesus som Frelser:** *Nå fryd deg, kristne menighet og syng av hjertens glede* (Salme 336)
- **Den hellige Ånd:** *Kom, hellig Ånd med skapermakt* (Salme 512)
- **Treenigheten:** *Gud, hold oss oppe ved ditt ord* (Salme 566)
- **Dåpslivet:** *Vår Gud han er så fast en borg* (Salme 108)
- **Livskvelden:** *Med fred og glede lar du nå* (Salme 808)
- **Håpet:** *Oppstandelsen og livet visst* (Salme 880)

Salmene ble så sentrale at det allerede på 1500-tallet ble skrevet prekener som tok utgangspunkt i dem siden man mente de kunne formidle bibelske tanker i ord og musikk på måter det var lettere å forstå. De var også egnet til å minne hverandre på troens innhold fordi man kunne synge dem til hverdags.

---

¹⁶ Se enda flere eksempler i Sommerfeldt (2016)

Litteratur

Nils Ivar Agøy: *Den lutherske arven og det moderne norske «vi» - 1814 og det norske fellesskapet*, Kirke og Kultur 02/2014

Nils Ivar Agøy, Knut Edvard Larsen og Chr. Anton Smedshaug: *Trådene i samfunnsveven. Hva har reformasjonen betydd for Norge?* Verbum 2017

Ellingsen, Terje: *Kirkeordinansen av 1537*, Cappelen Damm Akademisk, 2017

Morten Fastvold: *Sekularisme og tanken om moralsk likhet*, <https://humanist.no/2016/06/sekularisme-og-tanken-om-moralsk-likhet/>

Jürgen Habermas: *Time of Transitions*, Polity Press, 2006

Tom Holland: *Why I was wrong about Christianity*, New Statesman, 14. september 2016, <https://www.newstatesman.com/politics/religion/2016/09/tom-holland-why-i-was-wrong-about-christianity>

Tom Holland: *Dominion*, 2020.

KRLE-boka 8-10, Ragnhild Bakke Waale, Hanne Dølplads og Pål Wiik, Cappelen Damm 2016

Henning Laugerud: *Reformasjon uten folk - Det katolske Norge i før og etterreformatisk tid.*

Magerøy, Lars: *Da Norge ble luthersk – Fra Martin Luther til Hans Nielsen Hauge*, Luther forlag, 2020

Øystein Rian: *Katolisismen i Norge på 1500-tallet*, <https://www.norgeshistorie.no/kirkestat/1115-katolisismen-i-norge-pa-1500-tallet.html>

Sommerfeldt, Atle: [LUTHER OG MUSIKK I GUDSTJENESTEN](#), fagdag for kirkemusikere, Hovlandfestivalen 2016, Glemmen kirke 27.oktober 2016

Jørn Øyrehagen Sunde: *Speculum legale - rettsspegelelen. Fagbokforlaget 2012 [2005].*

Turid Sylte: *Mener Luther gjør Norge godt å bo i*, Vårt Land 03.03.2017